

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. ÉVF.

1937. MÁRCIUS.

3. FÜZET

A betegségek okai és előidézői

A néphit szerint nincs sem természetes, sem öröklött, sem (orvosi értelemben vett) ragályos betegség. Minden bajnak valami misztikus oka van, és ha régebbi s mai feljegyzéseink a külső hatásokon (pl. lövésen, vágáson, ütésen) kívül valami más természetes okot (pl. hülést, megerőltetést, emelést) említenek, az már úri vagy orvosi hatásra mutat; de még ezek távoltartására is számtalan varázsló eljárást ismernek jelül annak, hogy bekövetkezésük a gonosz munkájának tulajdonítható. Ezek a misztikus betegségek pedig a néphit szerint három főcsoportba oszthatók: a természet- és emberfeletti lények általmaira, meg — a csak népi elgondolás szerint — természetes külső hatásokra.

Néphitünkben ma már semmi nyoma a megszálló betegségdémonoknak, akik az ember testébe férkőzve ennek egyes részeit megbűjják, s így maguk a betegségek előidézői, de maguk a betegségek is, — sőt a multra nézve is csak néhány perszónifikáló szólás- és átokmaradvány, gyógyító ráolvasás, meg a rokonnépek sámánjainak betegséggúzése mutat rá halványan egykori életükre. A fene, súly, íz, tályog, mirigy s más ősi megszálló betegségdémonok (?) a kereszténység felvételével ördögökké váltak; az ember testébe bűvésük okozta a fejfájást, nyavalyatörést, senyvedést, örültséget s kiűzésük (exorcismus) már szent László idejében egyházi eljárássá lett; s az még ma is, főleg az oláhsággal vegyes keleti részeken. Nagybányán s Belényesujlakon pl. a református anya maga vitte fejfájós fiát az oláh paphoz, hogy a beléje bűjt ördögöt a kehely fejére tételével, imádsággal és a végén arculütéssel egy piculáért kiűzze. Ebből a hitből ered az „ördög bűjjék beléd“ átokformulánk s ez a hit az eredete az ásitó száj elfedésének és keresztjelével illetésének is. (Emlékeit l. Bornemisza Ördögűző Könyvecskéjében.)

Vannak aztán vándorló betegségdémonok is. Miként a megszállók, ezek is önmaguk a betegségek s a betegségek előidézői is, mert a betegség, amint emberlakta helyre érnek, szétárad belőlük. Ilyen vándorló démonok okozta betegségeknek tartották régen a leprát, hagymázt, himlőt, a lázas nyavalyákat, a pestist vagy csumát, s még az újabb időkben is a kole-

rát, amely néhol züllött arcú és ruhájú emberalakban próbál belopózni a faluba, másutt pedig éjjelenként üvöltő hangon fenyegeti a községet.

A XVI. század ezeknek a vándorló betegségdémonoknak egy „feketelovas“ alakját is ismerte, aki hegyen-völgyön s a községeken szerteszét vágatva nyilaival lődözte be az emberekbe a betegséget.

Kevés a mai nyoma a halottak lelkétől okozott betegségeknek is. A bosszúálló éjjeli látogatásokból eredő ijedősségen, reszketegségen, lassú sorvadáson kívül ma már csak a sárgaságot és holttetemet mondják itt-ott érintésük hatásának.

Az ősi „gonosz“, több más homályos társával együtt, sohasem okozott határozott betegséget, csak általános testi leromlást, s vidékenként különböző alakjában ma is csak ezt okoz: emlékeik azonban mindinkább halványulnak és a ma már csak emberfeletti boszorkányokban perszonifikálódnak.

Már a megszálló démonok ördöggé válása is mutatja a vallási formák kialakulásának hatását a primitív felfogás fejlődésére, s így természetes, hogy a betegségdémonok és az ördög között közbeeső perszonifikációk is találhatók. Néphitünk még telve azokkal a csökevényes emlékekkel, amelyeknek elkövetése az ősi istenségek megsértéseként betegségbüntetést von maga után. Kisebesedés, kelés követi pl. azokat a tiltott cselekvéseket, amelyeket a nap, hold, csillagok és szivárvány, a tűz, víz és föld megsértésének tartanak, s különböző más betegségeket mérnek az emberekre a szél (szélütés, kólika), a „magyarok istene“ (istennyila), a boldogasszony, kedd asszonya s a szépasszonyok, akik az ősi gonosszal ellentétben csak akkor büntetnek, ha készakarva megsértik őket. S amikor a kereszténységgel mindezek tisztelete Krisztusra, szent Annára, szűz Máriára és a szentekre ment át, az ősi betegségbüntetések is ezeknek jóraintó figyelmeztetéseiivé váltak. A pestist pl. már a XVI. században bűneink miatt ránk mért istenverésének írják, amelyet az Isten szerteszét küldött vagy a feketelovassal széteresztett nyilai okoznak; de mint Isten büntetésébe nyugodott bele népünk az újabb kolerajárványokba is.

S ezzel eljutottunk a természetfeletti betegségek legvégő néphitbeli kialakulásához, a XVI. század óta ismeretes fatalizmushoz, amely szerint a betegségeknek Isten megmagyarázhatatlan akarata az oka.

2. Ezeknek a természetfeletti lényeknek átalakulásai elsősorban azok a démonikus erejű emberek, akik varázsló cselekvéseikkel másokban meghatározott betegséget kelthetnek. Az ősvallás papjainak és papnőinek a régi orvosok és úriházak „füves“-einek (gyógyítófüvek szedőinek) leszármazói, akik-

ről a nép azt hiszi, hogy öröklött tudású varázslataikkal, ráolvasásaikkal, a füvek erejének ismeretével az embereket megronthatják, beteggé tehetik. Szédülés, fő- és gyomorfájás, hideglelés, sárgaság, örültség azok a leggyakoribb betegségek, amelyeket ezek a „rontók“ az emberekben támaszthatnak, néha bosszúból, máskor pedig felbérelésre pénzért. Rontásból eredő betegségnek tartja a nép az elvakult szerelmet s a hosszú szerelem hirtelen megszűnését, meg aztán az impotenciát és magtalanyságot is. A régi köztudat szerint pl. Báthori Zsigmondot Báthori Boldizsár anyja tette impotenssé s Kis János evangélikus szuperintendens is megemlékezik a nép e hitéről (Emlékezései 1890: 195.); Beatrix magtalanyságát is Borbála megkötésének, ligációjának tulajdonították, s a nép ma is hiszi, hogy a férfi vagy nő termőereje egyidőre vagy örökre megköthető.

Ma a nép boszorkányoknak tartja őket s a betegségokozáson kívül sok más hatalmat és emberfeletti erőt tulajdonít nekik. Kisebb hatalmú társaik az igézők és szemverők, akik nyugóssá, síróssá teszik a gyermeket, fejfájást és bélsomósodással általános testi leromlást okoznak a felnőtteknek. Rendesen sűrű s bozontos, összenőtt szemöldökű és szúrós feketeszemű nők vagy férfiak, de vannak köztük egészen rendes külsejű vén-, sőt fiatalasszonyok is. Egyrésztük abszolút jóindulatú; tudatában lévén a testében rejlő démonikus erőnek, maga is mindent megtesz, hogy kiáradását megakadályozza, vagy belépése előtt figyelmezteti a háziakat, hogy a gyermeket, szoptatósaszonyt távoltartsák tőle. Mások azonban nincsenek tudatában testük rontó erejének s csak az idéző varázslatok derítik ki, hogy ők voltak a betegségokozók. S végül vannak tudatosan rosszindulatú démonikus emberek, akik bosszúból vagy a gyógyításhoz járó anyagi haszonért keresve-keresik az alkalmat az igézésre és szemverésre. Ilyeneknek tartják a bábáskodó vénasszonyokat és bábákat is.

3. E felsőbb lényektől független betegségek közt első helyen kell említünk azt az esetet, amikor a bajt valami ismeretlen tárgynak a testbe való véletlen behatolása és valahol megülése vagy ide-oda csúszása idézi elő. Leggyakoribb ilyen tárgy az állatszór, de néha más szélhordta tárgyra is gyanakodnak.

Sokkalta gyakoribb ennél az a hit, hogy a betegséget valamely állatnak a testbe való behatolása idézte elő. A bőr alá fúrják magukat, vagy a szájon, orron, fülön, végbelen, szeméremtesten át lopakodnak be s fészkelődnek meg valamelyik testrészben, persze még kifejtetlenül, egész kicsiny alakban, aztán ott megnőnek és a táplálék s vér elszívásával, forgolódásukkal, ide-oda csúszásukkal fájdalmas betegséget idéznek elő.

Nem betegségdémonok tehát, mert az állat nem maga a betegség, hanem csak annak előidézője. Ilyen kívülről bemászott állatnak hiszik a gilisztát is, de számtalan ráolyvasónk van már a XVI. századból a gyomorfájást okozó béka, kígyó s nádaly ellen is; a gyík a torokban, a polip az orrban, a rák a méhben s a viziborjú (góte) is ugyanott fészkei meg magát és ez utóbbi azért különösen veszedelmes, mert másállapotba hozza a leányt. A varangyosbéka ide-oda mászkálásának tulajdonítják némely vidéken a szívnádrát, azaz a méh időnkint való emelkedését s ereszkedését is, ezért a nádrás asszony varangyalakú exvótót áldoz Boldogasszonynak. Régi szólásunk az is, hogy a bolondnak „bogara van“, de fejbe mászik a pók is; a fülbajokat a fülbemászonak, a gyomorémelygést a tejjel bejutó marhatetűnek, a lábújjviszketést a bőr alá fúródó vaktetűnek tulajdonítják. Nyú okozza a fogfájást, szú rágja a csontot, métely („francia féreg“) viszi testbe a szifilist; külön férgi vannak az agynak; szívnek és májnak, szórféregnek tulajdonítják az ebagot és a „nevetlenféreg“-nek a körömmérgét.

Vannak aztán betegségek, amelyeket bizonyos testrészek vándorlása, felemelkedése vagy leereszkedése okoz. Némelyik embernek leszáll a bele vagy öle, azaz sérve van, — a mandulagyulladásosnak leereszkedik a nyak- vagy nyelvcsapja. Ilyen betegségnek tartják néhol az asszonyok szívnádráját is: méhük fel-felmegy a nyeldekklőig s fulladásszerű érzést okoz.

Bizonyos betegségeket meg szimpatikus átszármaztatással, népiesen mondva ráragasztással kap meg az ember. A náthás pl. bekeni az ajtó kilincsét, mert arra ragad náthája, aki legelőször nyúl a kilincshez és igen gyakori a kelékes betegség átszármaztatása is az útra lötytintett „öntés“-sel.

Természetesen az egyes csoportok példái még szaporíthatók, a betegségek csoportjai azonban babonáinkból körülbelül csak ezekben a csoportokban állapíthatók meg.

Szendrey Zsigmond,

(Deutscher Auszug) — Ursachen und Verursacher der Krankheiten. Im Volksglauben gibt es keine natürlichen, erblichen oder ansteckenden Krankheiten. Jede Krankheit hat einem mystischen Grund. Diese mystischen Krankheiten lassen sich dem Volksglauben, nach in Gruppen teilen: in die Schädigungen der übernatürlichen und übermenschlichen Wesen, und in die — nach volkstümlicher Meinung — natürlichen äusseren Einwirkungen.